

ЗАСТАВА

В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПСИХОЛОГІЯ ВПЛИВУ ЧИ ІГРИ З ЖАДІБНІСТЮ

О. І. Сутайло
аспірант Академії адвокатури України

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає у теоретичному узагальненні назрілих проблем забезпечення правомірної поведінки підозрюваних, обвинувачених в кримінальному провадженні, розробці нових важливих аспектів для обґрунтування концепції основних положень інституту запобіжних заходів при забезпеченні правомірної поведінки зазначених осіб, знаходження можливих шляхів зміцнення законності та ефективності застосування запобіжних заходів у вигляді застави в сучасних умовах вітчизняного судочинства. Відповідно до вищевикладеного все дослідження було підпорядковане вирішенню таких питань:

– розкриття суті, властивостей, соціальних та юридичних джерел запобіжних заходів;

– місця та ролі відповідних процесуально-примусових заходів у забезпеченні правомірної поведінки підозрюваних, обвинувачених у кримінальному провадженні;

– в успішному використанні кримінальним процесом застави як запобіжного заходу та її застосування, сформульованого в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

Необхідність наукового дослідження з даної проблематики продиктована процесом правових реформ, у тому числі і в сфері кримінально-процесуального законодавства. Конституція України, судова реформа в країні розглядають процесуальний порядок як безальтернативний засіб боротьби зі злочинністю і захисту прав та законних інтересів гро-

мадян, що потрапили в сферу кримінальної юстиції. Навіть після прийняття нового КПК України потрібен пошук оптимальних правових моделей, що відображають баланс інтересів суб'єктів кримінального процесу. Інтеграція України до світової спільноти обумовлює необхідність ретельного вивчення необхідних стандартів у галузі прав людини, аналізу особливостей забезпечення прав учасників кримінального процесу при обранні щодо них запобіжних заходів.

Стан дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, у тому числі історичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, аналітичний, логічний, конкретно-соціологічний та стати-

стичний методи. Застосування застави як запобіжного заходу в кримінальному провадженні у своїх працях досліджували такі науковці, як А. Д. Буряков, О. В. Величко, О. В. Верхогляд-Герасименко, І. Й. Гаюр, І. Г. Голуб, П. М. Гультай, В. В. Гутник, Ю. В. Донченко, Т. В. Данченко тощо.

Виклад основного матеріалу.

Однією з незаперечних ознак розвиненої демократії є стабільна модель взаємовідносин суспільства та держави, в рамках якої кожен член суспільства знає свої права і свободи, в тому числі самостійно або спільно може відстоювати ці права усіма законними засобами. Відносини особистості та держави побудовані на системі взаємної відповідальності, де права однієї сторони відповідають обов'язкам іншої і навпаки. У взаєминах держави та особистості завжди існувала складна залежність, яка особливо гостро проявляється в кримінальному процесі у зв'язку із застосуванням заходів примусу.

Правові обмеження є досить жорстким способом досягнення цілей, однак це викликано необхідністю забезпечити рівновагу між правом, презумпцією невинуватості та інтересами суспільства і держави. Від розробки соціально обумовленої, юридично виправданої системи таких обмежень залежить загальний стан прав людини в Україні, обсяг заходів примусу в кримінальному процесі, успішне вирішення завдань кримінального судочинства по боротьбі зі злочинністю або у стримуванні злочинності. Таким чином, інститут кримінально-процесуального примусу є соціально обумовленим засобом по виконанню державою функції захисту суспільства від злочинних посягань, по виявленню і покаранню злочинців, по забезпеченню належного кримінально-процесуального провадження, по нейтралізації протидії розслідуванню.

Для забезпечення правомірності та ефективності обмеження прав особистості необхідно бездоганне дотримання законодавчо встановленої процедури відповідно до міжнародних стандартів та вимог моралі та моральності. У юридичних наукових колах вчені при аналізі кримінально-процесуального законодавства виділяють запобіжні заходи в якості відокремленої групи заходів кримінально-процесуального примусу, але сутність примусових заходів, їхні цілі та підстави розглядаються вченими не однозначно. Так, М. А. Чельцов вважає, що запобіжні заходи спрямовані виключно на припинення, усунення неправомірних дій, які становлять загрозу інтересам розслідування і правосуддя [1, с. 215]. Група вчених І. М. Гуткін, З. З. Зінатулін, Ю. Д. Лівшиць, В. А. Михайлов називають запобіжні заходи засобами, які забезпечують дотримання встановлених законом правил поведінки в превентивному порядку [2, с. 14; 3, с. 6]. У свою чергу, З. Ф. Ковріга бачить у запобіжних заходах мету для застосування відновлення нормальних правових зв'язків і відносин шляхом примусу суб'єкта до виконання раніше покладеного, але не виконаного обов'язку [4, с. 78-82].

Запобіжні заходи в кримінальному процесі є цілком виправданими і необхідними, незважаючи на те, що зачіпають основні конституційні права громадян на свободу та особисту недоторканність. За своєю правовою природою запобіжні заходи є найбільш суворими заходами процесуального примусу, а також є профілактичними та спрямованими на забезпечення нормальної кримінально-процесуальної діяльності. У тих випадках, коли запобіжні заходи виступають як реакція на допущене порушення, вони одночасно є і заходами кримінально-процесуальної відповідальності. Деякі вчені

вважають, що кримінально-процесуальна відповідальність визначається як міра державного примусу, яка застосовується до особи у зв'язку із порушенням норм кримінально-процесуального законодавства і зобов'язує зазнати позбавлення або обмеження своїх особистих або майнових прав.

Необхідність належного дотримання та забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого зумовлена тим, що кримінальним провадженням їх інтереси зачіпаються найбільш гостро з призначенням запобіжних заходів. У свій час Ч. Беккарія зазначив, що «не треба мучити обвинуваченого, бо не треба мучити невинного, а за законом той не винен, чий злочин ще не доведено» [5, с. 98]. Держава, перш за все, не повинна завдавати зайвих страждань, особливо тим, хто ще не визнаний винним вироком суду. У розвитку ідеї правової держави Монтеск'є пов'язував її характеристику із умовами, що виключають покарання невинних: «Якщо не огорожена невинність громадян, не огорожена і свобода» [6, с. 318]. Все зазначене відноситься і до запобіжних заходів, які застосовуються до підозрюваних, обвинувачених у скоєнні злочину.

При обмеженні прав і свобод підозрюваних, обвинувачених з метою належного виконання завдань кримінального судочинства, держава повинна надати учасникам кримінального процесу ефективні процесуальні засоби для забезпечення захисту їхніх прав та законних інтересів. Основними засобами формування правомірної поведінки особистості є правове виховання та переконання в необхідності дотримання і виконання правових приписів. Таких приписів у більшості випадків достатньо для правомірної поведінки учасників кримінального процесу, таких, як потерпілі і свідки, експерти, перекладачі,

тобто тих, хто не підлягає прямій кримінальній відповідальності. Інша ситуація складається з підозрюваними, обвинуваченими як учасниками кримінального процесу, які досить часто в прагненні уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин вдаються до неправомірних та заборонених законом дій.

Примус у кримінальному процесі може мати психологічний характер у вигляді загрози притягнення до юридичної відповідальності та превентивно-забезпечувальний характер у вигляді застосування запобіжних заходів та забезпечення відшкодування завданої злочином шкоди. Відмова від виконання вимог процесуального закону, відступ від встановленого законом порядку поведінки тими чи іншими учасниками кримінального процесу є підставами для застосування до них інших, більш суворих, ніж психологічний вплив, заходів примусу, а саме запобіжних заходів.

При застосуванні застави як запобіжного заходу у кримінальному процесі найбільш гостро проявляється зіткнення публічних та приватних інтересів його суб'єктів. З одного боку, обрання запобіжного заходу щодо обвинуваченого, а у виняткових випадках підозрюваного, викликане необхідністю належного забезпечення можливості виконання завдань кримінального судочинства, а з іншого – це суперечить зацікавленості особистості в неприпустимості обмеження її прав та свобод. Зазначена розбіжність змушує шукати компромісне рішення з метою встановлення балансу інтересів особи, суспільства і держави в кримінальному процесі.

Запобіжний захід у вигляді застави носить примусовий характер з обмеженням свобод і права підозрюваного, обвинуваченого. Тому виникає необхідність у створенні надійних гарантій засто-

сування даного запобіжного заходу, покликаного забезпечити насамперед правомірну поведінку підозрюваних, обвинувачених. Для цього необхідно не тільки пізнати сутність і зміст застави, а й розуміти практику її використання, при необхідності внести належні коригування в правове регулювання і правозастосовну практику. Також треба враховувати і вимоги демократизації та гуманізації суспільства, підвищення ефективності засобів і способів впливу на поведінку людини, збалансованість переконання і примусу, розумне, економне, а при необхідності, своєчасне і рішуче використання процесуально примусових засобів у діяльності органів попереднього слідства та суду з метою найбільш успішного виконання кримінальним процесом призначення, сформульованого в КПК України. На думку А. С. Звоницького, загальне поняття про заставне право становить один із найбільш спірних пунктів юриспруденції: «Рідко в якій іншій області можна знайти стільки різних визначень, стільки взаємно суперечливих поглядів, стільки глибокодумних теорій, стільки тонкої критики, стільки дотепних концепцій» [7, с. 4].

На думку науковців та юристів-практиків, застава може бути досить прибутковою для держави, законодавчо гарантованою можливістю країни розмінювати процесуальну незалежність на грошові ресурси підозрюваних, обвинувачених. Але заставна діяльність на практиці також ілюструє, що грати із жадібністю підозрюваного, обвинуваченого або іншого заставодавця вкрай складно і недовідно. Якщо підозрюваний, обвинувачений або заставодавець свідомо вирішили і спланували ігнорувати процес розслідування, чим вже психологічно налаштували себе на чергове порушення закону, в такому випадку застава як запобіжний захід має низькі

шанси окреслити для них законодавче русло. І, навпаки, якщо підозрюваний, обвинувачений законослухняні, тоді застава як запобіжний захід є досить ефективною і забезпечує виконання всіх необхідних вимог. Своєчасне та законне застосування застави як запобіжного заходу при провадженні в кримінальних справах сприяє швидкому і повноцінному розслідуванню, встановленню всіх обставин і досягненню цілей при притягненні винних до законної відповідальності.

У своїх наукових дослідженнях І. Л. Петрухін розглядає заставу як запобіжний захід, який має мету в примусовому порядку попередити протиправну чи іншу небажану, з точки зору досягнення завдань процесу, поведінку відповідних учасників кримінального провадження [8, с. 61-68]. Тому, прагнучи ухилитися від відповідальності і приховати свою участь у злочині, підозрюваний, обвинувачений намагається приховати від оточуючих пов'язані з цим переживання. Тенденція приховати свої почуття і думки вносить сильну дезорганізацію у психічні процеси підозрюваного, обвинуваченого. Зокрема, відбувається часта зміна психологічних станів, що супроводжується появою впевненості у собі, прагненням до активної протидії, недооцінкою можливостей слідства, самовпевненістю, або, навпаки, виникненням пригніченого, депресивного стану, розгубленості, безвілля. Психічні стани, мотиви дій, особистісні якості допитуваних визначають їхню поведінку на попередньому слідстві і тим самим обумовлюють психологічний підхід до них, обрання найбільш ефективних тактичних і психологічних прийомів. Особа, яка скоїла злочин, боїться викриття, а також покарання. Такі обставини в значній мірі пригнічують волю, знижують можливості правильної оцінки обставин, ускладнюють самокон-

троль, приводять підозрюваного, обвинуваченого в депресивний стан, що ускладнює встановлення психологічного контакту з ними. Підозрюваний, обвинувачений також можуть перебувати в стані душевного потрясіння, сорому відносно рідних та друзів, товаришів по службі тощо. Моральні оцінки і думки оточуючих небайдужі навіть для людей з усталеними антигромадськими поглядами. Небажання розголювати є досить сильним та визначальним мотивом для поведінки підозрюваного, обвинуваченого – типова фобія втрати досягнутого соціального, службового та матеріального становища, позбавлення волі, звичного способу життя та середовище злочинців.

Так, в своїх наукових дослідженнях В. Г. Крайнюк підкреслює, що «застосування застави має психологічний аспект». За визначеннями науковця, слідчий, прокурор і суд можуть розраховувати на «зацікавленість підозрюваного, обвинуваченого в забезпеченні нормальних умов провадження у справі, а відмову від використання в рамках закону подібної зацікавленості потрібно розцінювати як тактичну помилку». Автор вважає, що застава «без позбавлення особи волі здатна в більшій мірі за інші запобіжні заходи гарантувати неухилення підозрюваного, обвинуваченого від явки до органів розслідування, прокурора, суду та його належну поведінку. В цьому полягає особливе місце застави серед інших заходів» [9, с. 401-407].

У кримінальному судочинстві застосування застави як запобіжного заходу може викликати в одних людей підвищений рівень тривожності, відчуття приреченості, відчаю, безвиході, повної залежності від осіб, що здійснюють правосуддя, в інших – почуття озлобленості, агресивності, активну протидію правосуддю. Особливо драматичним є психічний стан

притягнутої до кримінальної відповідальності невинної особи, коли раптова підозра або звинувачення породжують неадекватні поведінкові вчинки. Різке зниження захисних можливостей значно підвищує неадекватність дій по самозахисту, а прагнення приховати від оточуючих пов'язані з цим переживання можуть довести навіть до самообмови. Підозрюваний, обвинувачений не обов'язково можуть бути злочинцями, і тому потрібно ясно розуміти їх психологію. Психологічні особливості підозрюваного, обвинуваченого визначають і найбільш ефективні заходи отримання правдивих показань, досягнення цілей та завдань розслідування. Найбільш повно це може реалізуватися під час розслідування в умовах психологічно напруженої ситуації, що передбачає наявність різних форм психологічної взаємодії, як для підозрюваного та обвинуваченого, так для і слідчого. Як зазначає О. М. Коріняк, «внести заставу і виконувати процесуальні обов'язки, які будуть визначені слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу, сприймається більш позитивно, ніж перебування у місцях попереднього ув'язнення» [10, с. 52-55].

Виходячи з обґрунтованих досліджень, А. В. Захарко вважає, що «забезпечення цілей застосування застави досягається використанням зацікавленості обвинуваченого чи заставодавця зберегти передані під заставу гроші чи інші матеріальні цінності або ж на усвідомленні обвинуваченим свого обов'язку перед іншими особами, які внесли за нього заставу» [11, с. 58]. Вчений наголошує, що суворість застави залежить від суми застави та її цінності для обвинуваченого чи заставодавця.

При дослідженні актуальності застосування застави як запобіжного заходу О. В. Ільченко зазначає, що застава «один із «м'яких» і ефективних запобіжних заходів

в кримінальному провадженні і розглядається з позиції гарантії прав людини, з урахуванням норм міжнародного права. Застава є терміном, що означає письмову угоду між судом та обвинуваченим». Науковець вважає, що обвинувачений при дозволі вийти на волю до суду до призначення покарання, буде дотримуватися всіх умов, встановлених судом [12, с. 150-152].

На нашу думку, сутність, цілі і завдання застави полягають в економічних механізмах утримання обвинуваченого, підозрюваного від неналежної поведінки та виконання покладених на нього зобов'язань, Необхідно зазначити, що застава як запобіжний захід породжує у обвинуваченого, підозрюваного потужний егоїстичний та меркантильний поштовх до збереження як своїх майнових прав та інтересів, так і заставника. При розгляді співвідношення державного примусу з запобіжними заходами очевидно, що примус в заставі застосовується для попередження або припинення правопорушень. Хоча в даному випадку кримінально-процесуальне право проявляє свою специфіку. Застава має не тільки запобіжний, але і превентивний характер, тобто попереджає будь-які можливості невиконання юридичних зобов'язань.

Належна поведінка підозрюваного, обвинуваченого забезпечується не обмеженням його свободи, а неможливістю розпоряджатися грошовим майном, яке внесене або передано на час попереднього розслідування та судового розгляду.

Висновок. Найважливішим завданням нашого часу є закріплення, гарантування та застосування на практиці передових ідей, які визначають пріоритет особистості і проголошують її вищою цінністю. В статті сформовано низку висновків та пропозицій, ре-

алізація яких сприятиме більш раціональному, дозованому і разом з тим ефективному використанню в кримінально-процесуальному примусу застави як запобіжного заходу для забезпечення правомірної, належної поведінки підозрюваних, обвинувачених. Проведене дослідження в міжгалузевому правовому інституті запобіжних заходів, а саме застави, показало, що загалом підтримується баланс інтересів особистості, суспільства і держави. Основні положення кримінально-процесуального закону, що регулюють відносини у сфері застосування, зміни та скасування застави як запобіжного заходу, відповідають міжнародним стандартам у галузі забезпечення прав і свобод людини та громадянина. При обмеженні прав і свобод підозрюваних, обвинувачених в цілях належного виконання завдань кримінального судочинства, держава повинна надати учасникам кримінального процесу ефективні процесуальні засоби, що забезпечують охорону та захист їхніх прав і законних інтересів. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Госюриздат, 1951. – 512 с.
2. Лившиц Ю. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц. – М. : Юридическая литература, 1964. – 14 с.
3. Михайлов В. А. Залог – мера пресечения в уголовном судопроизводстве / В. А. Михайлов. – М. : Академия МВД РФ, 1993. – 59 с.
4. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность / З. Ф. Коврига. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1984. – 191 с.
5. Беккариа. Ч. Міркування про злочин і покарання. – Спб., 1803. – С. 98.
6. Монтеск'є Ш. Вибрані твори. – М., 1955. – С. 318.
7. Звоницкий А. С. О залоге по русскому праву. – Киев, 1912. – Предисловие. – С. 4
8. Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность / И. Л. Петрухин // Правоведение. – 1984. – № 3. – С. 61-68.
9. Крайнюк В. Г. Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 401-407.
10. Коріняк О. М. Практика застосування запобіжних заходів за новим КПК України. Перші здобутки / Коріняк О. М. // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : матеріали круглого столу, 20 листоп. 2013 р. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2013. – С. 52-55.
11. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України : моногр. – Дніпропетровськ, «Ліра-ЛТД», 2012. – С. 58.
12. Ільченко О. В. Актуальні питання щодо застосування застави у кримінальному судочинстві / О. В. Ільченко. – Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – С. 150-152.

ЗАСТАВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПСИХОЛОГІЯ ВПЛИВУ ЧИ ІГРИ З ЖАДІБНІСТЮ

О. І. Ситайло

У науковій статті здійснено юридичне дослідження застави як запобіжного заходу в кримінальному процесі України: вплив застави як запобіжного заходу на поведінку підозрюваного, обвинуваченого; розглянуті окремі аспекти застосування застави як запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжні заходи, застава, поведінка підозрюваного та обвинуваченого, права і свободи людини, кримінальний процес, КПК України.

Стаття надійшла до редакції: 7.10.2019.

COLLATERAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PSYCHOLOGY OF INFLUENCE OR PLAY WITH GREED

O. I. Sitaylo

In a scientific article, a legal study of bail as a precautionary measure in the criminal process of Ukraine was carried out: the effect of bail as a precautionary measure on the behavior of the suspect, accused; Some aspects of the use of collateral as a precautionary measure are considered.

Keywords: preventive measure, bail, conduct of the suspect and the accused, the right and freedom of the person, criminal procedure, Criminal procedural code of Ukraine.

Received: 7.10.2019.

DOI: 10.36035/2312-1831-10-10-41-46